

## ЛЕГЕНДА АБ ПАЛЕМОНЕ Ў ЛЕТАПІСАННІ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА: ІМАВЕРНЫЯ АНТЫЧНЫЯ КРЫНІЦЫ<sup>1</sup>

У другім зводзе беларуска-літоўскага летапісання – “Хроніцы Вялікага Княства Літоўскага і Жамойцкага”, створанага ў 1520 – 1530-е гг., упершыню згадваецца імя Палемона, знатнага рымскага ўцекача і заснавальніка вялікакняжаскай літоўскай дынастыі. Легенда аб яго ўцеках ад імператара Нерона разам з некалькімі сотнямі рымскай знаці, марскім падарожжы да вусця Нёмана, валадаранні яго і нашчадкаў на новых землях выкладзена ў летапісах Красінскага, Рачынскага, Альшэўскім, Румянцаўскім, Еўраінаўскім [1, с. 4; 2, с. 38]. Легенда аб Палемоне змешчана і ў больш позніх “Хроніцы Быхаўца” і “Хроніцы літоўскай і жамойцкай”. Даследчыкі разглядаюць гэтую легенду як штучны этнагенетычны міф аб паходжанні літоўцаў і як дынастычны міф аб паходжанні вялікакняжацкай улады Гедэмінавічаў. Галоўная дыскусія паміж даследчыкамі ідзе аб ідэалагічным, палітычным (як знешнім, так і ўнутраным) сэнсе легенды, аб тым, у якіх колах грамадства яна стваралася і навошта. Як ні дзіўна, доўгі час цікавасць даследчыкаў не выклікала персана самога легендарнага Палемона, а дакладней яе антычны прататып. Чаму менавіта Палемон, ці гэта цалкам фантастычная персана, ці персанаж старажытных міфаў, альбо нейкі малавядомы рэальны рымлянін? Толькі нядаўна была прапанавана гіпотэза аб рэальным прататыпе летапіснага Палемона, якім уяўляецца Палемон I, цар Понта, які меў рымскае грамадзянства, быў прызначаны на сваю пасаду трыумвірам Маркам Антоніем, а пасля разгрому апошняга Актавіянам захаваў сваю пасаду “саюзнага цара”. Абгрунтаванне гэтай гіпотэзы заснавана на разважаннях польскага храніста XV ст. Яна Длугаша, які першым выводзіў паходжанне літоўцаў ад рымлян. Па Яну Длугашу, пасля разгрому і забойства Пампея частка яго родных і набліжаных уцяклі з Італіі ў 714 годзе ад заснавання Рыма (значыць, у 39 г. да н.э.) і пасяліліся на землях, якія назвалі “Litali” (ад “Італія”). Аднак нідзе Ян Длугаш не ўзгадваў імя Палемона. Гэтае імя з’яўляецца толькі ў 1520-я гады ў “Хроніцы Вялікага Княства Літоўскага і Жамойцкага”, але ў іншым гістарычным кантэксте – Палемон уцякае ад імператара Нерона. Паміж вайной Цэзара з Пампеем і часамі Нерона – вялікая розніца ў цэлае стагоддзе з кардынальнымі зменамі ў лёсах рымскай дзяржавы і грамадства. Паўстае праблема, а ці не маем мы дзве розныя легенды аб розных Палемонах у Длугаша і беларуска-літоўскім летапісання, а не адну легенду (якая развівалася ад Длугаша)?

Перш за ўсё трэба ўлічваць розныя культурныя традыцыі антычнасці ў Польшчы (і Заходняй Еўропе) і на ўсходнеславянскіх землях. Галоўнае тут тое, што з прыняццем хрысціянства з Візантыі Старажытная Русь непасрэдна

<sup>1</sup> Выдаецца ў аўтарскай рэдакцыі.

далучылася да антычнай культурнай спадчыны. Візантыя – гэта ацалелая ўсходняя частка Рымскай імперыі, дата 476 год – умоўная дата канца эпохі старажытнасці і антычнасці. Загінула Заходняя Рымская імперыя, на яе тэрыторыі стварылі свае дзяржавы варварскія народы. Страшэнны культурны заняпад – гэта было ў Заходняй Еўропе, дзе фарміравалася новая сярэдневяковая цывілізацыя. Усходняя ж Рымская імперыя праіснавала амаль ўсё сярэдневякоўе, у Візантыі не трэба было адраджаць антычную спадчыну, якая сама была базісам візантыйскай культуры. Толькі саміх сябе візантыйцы называлі “рамеямі”, але ніяк ні заходніх варвараў “франкаў” ці “лацінян”. На жаль, візантыйская культурная матрыца неўзабаве сама прыйшла ў заняпад, аднак яе ўплыў на ўсходнеславянскую культуру нельга недаацэньваць. І менавіта з Візантыі, з паўднёvasлавянскіх праваслаўных дзяржаў ішла плынь антычнай культурнай спадчыны ва ўсходнеславянскія землі, уплыў Адраджэння з захаду адбываўся значна пазней.

З Візантыі на ўсходнеславянскія землі трапілі хронікі Іаана Малалы (VI ст., перакладзена на стараславянскую мову ў X ці XI ст.) і Георгія Амартола (IX ст., пераклад на старажытнаславянскую мову ў XI ст.). Менавіта з іх і браліся антычныя сюжэты для “Аповесці мінулых гадоў”. Змест абодвух хронік паказвае, што ў якасці крыніц для іх выкарыстоўваліся «Аўтары жыццёапісанняў Аўгустаў», Аўрэлій Віктар (і псеўда-Віктар), Еўтропій, Павел Арозій, Яўсевій Кесарыйскі і Лактанцый, магчыма і Герадыян (хутчэй за ўсё, у позніх яго спісах). Гэта гісторыкі часоў позняй Рымскай імперыі. Іаан Малала і Георгій Амартол надзвычай мала пісалі аб гісторыі грэчаскіх полісаў і рымскай цывітас (рэспублікі), асноўную ўвагу яны надавалі гісторыі Рымскай імперыі. Гэта цалкам зразумела, бо ні ім, ні іх сярэдневяковым чытачам ужо незразумелай бала сістэма адносін паміж грамадзянамі грэчаскіх полісаў ці Рыма, яны жылі у прынцыпава іншай сістэме адносін панавання – падпарадкавання, што паступова зацвярджалася ў Рымскай дзяржаве з часоў прынцыпата Актавіяна Аўгуста.

Вышэйназваныя крыніцы выкарыстоўваліся старажытнарускімі летапісцамі, яны былі добра вядомымі ў тагачасных інтэлектуальных колах. Беларуска-літоўскае летапісанне апіралася на традыцыі старажытнарускага летапісання. Таму лагічным будзе звярнуцца да пошукаў антычнага прататыпа легендарнага Палемона не толькі праз пошук звестак з антычных крыніц, якія траплялі ў Польшчу ў выніку італьянскага Адраджэння, а, перш за ўсё, ў коле антычных першакрыніц візантыйскай матрыцы, што ўплывала на ўсходнеславянскае летапісанне.

Менавіта “неронаўскага” Палемона (а не “пампееўскага”) можна знайсці ў стараславянскім перакладзе хронікі Іаана Малалы (8-я глава X кнігі), рэканструяваным В.М. Істрыным: “Приял же си Нерон царь в царство свое страну иную на Понте послав Полемона, стратига своего. И сотвори ю епархию прозва ю Понтъ Полемонский”. Інфармацыя аб стварэнні новай рымскай правінцыі, названай па імені Палемона “Понтам Палемонскім”, даволі прыметная ў апавяданні Малалы аб праўленні Нерона, бо яна – адна з

нямногіх, што не належыць да асноўнага сюжэта візантыйскага храніста аб Нероне і хрысціянах.

Можна зразу мець, чаму Іаан Малала адабраў менавіта звесткі аб Понце (і Палемоне) з вялікай колькасці інфармацыі аб дзейнасці Нерона ў антычных першакрыніцах. Па-першае, як візантыйца яго асабліва цікавіла гісторыя ўсходняй часткі Рымскай імперыі, па-другое, гэта было абумоўлена зместам тых першакрыніц, якімі ён карыстаўся. Для яго апавядання пра Нерона такімі былі, перш за ўсё, “Царкоўная Гісторыя” Яўсевія Кесарыйскага і рымскія гісторыкі перыяду Позняй імперыі. Прынамсі, “слядоў” звестак з Тацыта ці Святонія няма, за адным выключэннем. І гэта якраз фраза Святонія з біяграфіі Нерона (18-ы раздзел): “Толькі Пантыйскае царства са згоды Палемона ды Альпійскае пасля смерці Котыя ён ператварыў у правінцыі”. Тацыт жа і Іосіф Флавій аб гэтай падзеі не паведамляюць нічога. Аднак ці можна лічыць, што Малала мог скарыстацца менавіта звесткамі Святонія, які нарадзіўся ўсяго праз некалькі гадоў пасля смерці Нерона? Наўрад ці, бо для візантыйскіх хранографіаў было тыповым выкарыстанне прац рымскіх гісторыкаў перыяду Позняй імперыі. Лягчэй за ўсё было карыстацца брэвіярыямі, эпітомам і з іх кароткім канспектывым асвятленнем падзей мінуўшчыны і вытрымкамі з аўтарытэтных гісторыкаў больш ранняга часу. І фразу Святонія аб Палемоне і новай рымскай панційскай правінцыі пры Нероне мы сустракаем у рымскіх гісторыкаў IV ст. Еўтропія, Аўрэлія Віктара і псеўда-Аўрэлія Віктара. У “Брэвіяры” (VII, 14) Еўтропія: “Аднак пры ім з’явіліся дзве новыя правінцыі: Понт Палеманійскі (Pontus Polemoniacus), саступлены царом Палемонам (rege Polemone), і Котыйскія Альпы, па смерці цара Котыя”. У творы Аўрэлія Віктара “Аб цэзарах”: “За гэты час ён ператварыў у правінцыі Понт са згоды Палемона, з-за чаго пачаў называцца Палемонавым Понтам (Polemaniacus Pontus appellatur)”. Аналагічная фраза ёсць і ў “Вытрымках аб жыцці і нормах рымскіх імператараў”, што прыпісваюцца Аўрэлію Віктару.

Можна адзначыць, што Іаан Малала яўна наблытаў з персонай Палемона, пазначыўшы яго “стратэгам” Нерона, які далучыў да Рыма Понт, а не царом Понта, у якога імператар Нерон адабраў дзяржаву, ператварыўшы яе ў рымскую правінцыю. Прынамсі, Палемон вымушаны быў яе аддаць, бо гэта адбылося не пасля яго смерці, як з Котыем. Справа ў тым, што Палемон для рымлян быў гех *socius* (саюзны цар), а такі цар не меў права на знешнюю палітыку без згоды Рыма, не меў права самавольна перадаваць сваю ўладу, бо гэтае пытанне вырашалася ў Рыме. Такімі ж царамі, напрыклад, былі рымскія марыянеткі ва Іўдзеі з дынастыі Ірадаў (Ірад I, Агрыпа I, Агрыпа II). Палемон, які быў царом Понта пры Нероне і быў імператарам пазбаўлены свайго царства, даводзіўся ўнукам Палемону I часоў Юлія Цэзара і Марка Антонія. Цар Понта Палемон II (38 -- 63/64 г. н.э.) быў сынам дачкі Палемона I і фракійскага цара Котыса III. Найбольш істотныя звесткі аб Палемоне II дае рымскі гісторык Дыён Касій, цікавая інфармацыя маецца ў Іосіфа Флавія. Палемон II атрымаў Понт па волі імператара Калігулы (з якім разам выхоўваўся ў Рыме), але спачатку правіў разам з маці Антонія Трыфенай

(праўнучкай Марка Антонія), пасля яе смерці ў 49 г. ён стаў аднаўладцам у Понце, а таксама часткі Кілікіі, якую атрымаў ужо ад імператара Клаўдыя замест Баспора, аддадзенага яму Калігулай (Палемон II аднак не здолеў усталяваць сваю ўладу на Баспоры). Палемон II афіцыйна называўся Юліем Палемонам да 49 г., а потым Маркам Антоніем Палемонам, праводзіў прарымскую палітыку, інтарэсы якой на ўсходзе прывялі пры Нероне да стварэння ў Понце рымскай правінцыі, а Палемон адправіўся дажываць свой век у Кілікію і больш аб ім нічога невядома (нават калі і дзе памёр). Такім чынам Палемон II куды больш прыдатная персана для легенд пра далёкія ўцёкі, чым Палемон I, аб смерці якога распавядалася ў першакрыніцах.

Зразумела, што такіх падрабязнасцяў аб Палемоне II аўтары летапіснай легенды Вялікага княства Літоўскага не ведалі. Але ж адкуль яны ўзялі звесткі аб ім? Паспрабуем параўнаць вельмі кароткія летапісныя апавяданні аб асобе Палемона і аб невыноснай для яго сітуацыі пры Нероне са звесткамі ўжо ўзгаданых антычных пісьмовых першакрыніц.

У летапісах Красінскага, Рачынскага, Альшэўскім, Румянцаўскім, Еўраінаўскім тэкст амаль аднолькавы. Першы з іх дае такі варыянт: “...По Клавдии царствовал сын его Нерон, который же Нерон был пан окрутный и невъставичный, власную матку свою и доктора своего навъшышого своею рукою забил без каждое причины о смерть приправил и неколко крот место римское казал запаливати, а ни для чого, толко для того, иж бы ся тому дивовал, а потеху с того мевал. И княжатам, и панятом римским, и шляхтам, и всему посполитству кривды и втисненя великия чинил, для чого ж всяким подданным его, для великого окрutenства его и невъставичности, не был никто певен а ни безпечен не толко именеи альбо скарбов, але и здоровья своего. А так многие, опускаючи имена и скарбы свои втекали до розмаитых земель... Где ж одно княже римское именеи Полемон, которыи же цесару Нерону был кровный, забрался з жоною и детми, и з скарбы своими, и подьданными своими, з которым жо княжетем собралося пятсот шляхты з жонами и з детми и з многими людми. И взявши з собою одного остронома, и пошли в кораблех морем по заходу слонца...”.

А вось больш позняя “Хроніка літоўская і жамоіцкая” мае значны матэрыял аб Нероне, якога няма ў іншых летапісах. Дададзена, што “другие тежь летописцы о пристю влохов” распавядаюць як аб ўцёках Палемона (“княжа з сенату римскаго”) ад войска Атылы, “короля венгерского”. Аднак храніст не лічыць гэта верагодным, бо: “...але то найболше уходячи срогости Нероной и тиранства, котрого тиранство над иншие было плюгавое, же матку свою власную распорол, хотячи ведати, где лежал, Сенеку, учителя своего, у ванне зарезал, вся речь посполитая Римская пред ним дрижала. Скарбы свои спросными збытками потративши, удался на драпезство, мордуючи богатых, где о них чул, сеть з едвабу одну, а другую з злота тягнуеного казал уробити и, егда где до болота пришедши, ловил риби, хоть их там болото тое николи не видало, бы ся тылко воли тиранской досыщ стало. Рим казал палити, абы глядячи тешился, приятелей своих и крвных

вытратил, Петра и Павла, святых апостолов христовых стратил, верных преследовал, палацы коштовные римские ламал и знову будовал”.

І гэты больш позні дадатак дае важкія падставы лічыць, што пры стварэнні легенды аб Палемоне ў беларуска-літоўскім летапісанні быў выкарыстаны “Брэвіяры” Еўтропія. Еўтропій акцэнтаваў увагу на падабенстве дзівосных і ганебных учынкаў Нерона з яго дзядзькам па маці Калігулай. Нерон “лавіў рыбу залатымі сеткамі і выцягваў яе затым пурпурнымі вярочкамі”. Нерон “забіў мноства сенатараў і ўсім лобрым людзям быў ворагам”, “запляміў сябе шматлікімі забойствамі родных: знішчыў брата, жонку, сястру і маці”. А таксама “падпаліў Рым, каб пабачыць відовішча падобнае на палаючую Трою”. Адзінай заслугай Нерона, па Еўтропію, было стварэнне ім дзвюх новых правінцый, адной з якіх і быў Понт Палеманійскі. Істотным аргументам на карысць выкарыстання Еўтропія з’яўляецца рэдкае ў першакрыніцах апавяданне аб лоўлі рыбы залатымі сеткамі (яшчэ падобнае аб Нероне толькі ў Святонія: “Рыбу лавіў пазалочанай сеткай з пурпурных і чырвоных вярочак”). Ёсць і яшчэ адзін аргумент на карысць выкарыстання Еўтропія – яшчэ ў старажытнасці яго лацінскамоўны твор быў двойчы перакладзены на грэчаскую мову і выкарыстоўваўся як вучэбны дапаможнік па рымскай гісторыі на працягу ўсяго сярэднявек’я. Гэта дае нам “візантыйскі” след. Лацінскамоўныя Аўрэлій Віктар Аўрэлій ці Святоній у Візантыі такога поспеху не мелі.

У “Хроніцы літоўскай і жамойцкай” нарэшце з’яўляецца і інфармацыя аб пераследу Неронам хрысціян. У ранейшых летапісах гэтага няма. Тут маглі быць дзве прычыны. Першая, Еўтропій, Аўрэлій Віктар (як і Святоній) не былі хрысціянскімі аўтарамі і не пісалі ні аб пераследу хрысціян з-за пажару ў Рыме, ні аб пакаранні смерцю апосталаў Пятра і Паўла Неронам. Аднак падрабязная інфармацыя аб хрысціянах пры Нероне мелася ў перакладах візантыйцаў Іаана Малалы і Георгія Амартола. Другой прычынай магло быць нежаданне храністаў акцэнтаваць увагу на язычніцкім паходжанні літоўскай знаці з “італійцаў”. Усё ж не так і шмат часу прайшло з хрышчэння Літвы. Крэўская унія, дынастыя Ягелонаў (і не толькі ў каталіцкай Польшчы), а тут непатрэбны напамін аб “апошніх язычніках Еўропы”. З цягам жа часу сюжэт аб пераследу хрысціян Неронам быў дададзены, бо ў масавай свядомасці доўгія стагоддзі Нерон утрымліваўся толькі таму, што быў адным з галоўных ганіцеляў хрысціян, апосталаў Пятра і Паўла.

Зразумела, выкладзеныя вышэй аргументы не прэтэндуюць на вырашэнне праблемы антычнага прататыпа легендарнага Палемона. Гэта толькі гіпотэза.